

Oskar Negt

Wallraffs undersøgelsesarbejde i den »tilslørede virkeligheds« regioner

Litterær sprogløshed som slut- og begyndelsespunkt, 1975

»Den kapitalistiske produktion udvikler (...) kun teknikken og kombinationen af den samfundsmæssige produktionsproces ved samtidig at undergrave kilderne til al rigdom: jorden og arbejderen«. Karl Marx, *Das Kapital*, bd. I, Berlin 1955, s. 532 / *Kapitalen* I, bog, Kbh. 1971, s. 719.

»Virkeligheden forandrer sig; for at fremstille den, må fremstillingsmåden ændre sig«.

Bertolt Brecht.

Arbejde, hvor minegangen holder op, vil sige: produktion af offentlighed for de direkte involverede

Man kan uden at overdrive betegne Günter Wallraff som den politisk mest virksomme og den af arbejdere mest læste arbejderforfatter i det vesttyske efterkrigssamfund. Gennemgår man hans reportager, dokumentationer og beretninger om selvoplevede erfaringer i den hensigt at bringe den materielle rigdom, der er indeholdt i dem, af samfundsmæssige informationer, af situationskomik og provokerende ironi, af politisk fantasi og modstandsmoral, af eksakte situationsbeskrivelser og klare vurderinger af langsigtede udviklingstendenser, på sociologisk begreber og i detaljer genkendelige strukturer, støder man uvægerligt på næsten uovervindelige vanskeligheder. Wallraffs tekster indeholder ikke noget fast holdepunkt, som man kan tage udgangspunkt i for at nå til samfundsteoriens solide grund, og ikke engang prægante eksempler, der sammanfatter og komprimerer udviklingslinjer, og som egner sig til at blive anbragt i begyndelsen af en analyse af hans skrifter for på dette grundlag at bestemme de karakteristiske træk i hans tænke- og aktionsmåde, hans undersøgelsesansatser og hans sproglige fremstillingsmidler. Denne modsigelse, der næsten har bragt de analytiske fortolkere til fortvivlelsens rand, mellem på den ene side den fascination, der udgår fra Wallraffs bearbejdelse af det empiriske materiale, en bearbejdelse, der både er nøgtern, udført med beskedne sproglige midler og relateret til praktisk forandring, og på den anden side vanskeligheden ved at få greb om den samfundsmæssige betydning af og det gennemgående mærkbare, historisk-substantielle indhold i både de undersøgte genstande og forfatterens produkti-

onsmåde, har i reglen ført til, at man har reduceret hans skrifter til den laveste fællesnævner: til analysen af hans metoder, til spørgsmålet om, hvilken litterær tradition og genre, man skal regne hans reportager og dokumentationer til, og hvilke metoder fra forfatterens side, hvilke forholdsregler og tilsløringstaktikker, de er kommet i stand ved hjælp af. Denne irritation udspringer ikke mindst af den kendsgerning, at man ikke kan begrive Wallraffs arbejder som færdige, om sig selv lukkede og sprogligt fortættede produkter, men derimod kun som momenter, som aktivt strukturerende, indgribende dele af processer, hvis dynamik i sig selv omfatter tilstandsbeskrivelser. Hvis de bliver adskilt fra disse foranløbende processer, drukner de faktisk i markedet og bliver selv til begærede objekter for de herskendes nyfgenhed efter afsløringer, som de er tænkt vendt imod. I revolutionære perioder har denne produktkarakter ganske vist en helt anden funktion. Den betydelige digter i det efterrevolutionære Rusland, Majakovskij, har betonet dette aspekt, i og med at han forsøgte at karakterisere den *poetiske produktionsmåde*. »At digte er lige som at udvinde radium. Arbejde: et år; udbytte: et gram. For at udtænke et eneste ord bruger man tusind tons brokker og mudder«. Dette »gram« er hos Wallraff hverken et ord eller et digt, ej heller en roman; efter de første ikke særligt vellykkede forsøg på at bringe realiteten på dens begreb i poetisk form og gennem selvoplevet erfaring har han erkendt, at man må gå ud i verden, at en forfatters eksistensberettigelse og fremstillingsformer ikke blot er resultat af en individuel beslutning, og heller ikke den abstrakte indsigt, der peger på lange traditioner bagud, i nødvendigheden af digtning og litteratur, men at de derimod afhænger af det samfunds konkrete struktur, som han er tvunget til at arbejde i.

Det, der i Wallraffs skrifter udkrystalliseres som »gram«, som substantielt indhold efter den nøjsommelige bortskovlen af tusind tons brokker eller mudder, af tilslørende, bedragerisk realitet og selvstændiggjorte symboler, der er bortabstraheret fra den praktiske bevidstheds sprog, falder totalt igennem de kategoriale masker i den traditionelle litteratur, der beror på afspaltninger, på fantasiprodukter, der er skilt fra den materielle produktion; den er yderst uhåndterlig, den går på tværs af det, man normalt kalder litteratur, også det, man kalder arbejderlitteratur eller litteratur fra arbejdsverdenen. Man kan endog gå et skridt videre i denne vurdering: i Wallraffs tekster ophæves arbejderlitteraturen tendentielt som form for modproduktion, for et classespecifikt alternativ til den borgerlige kulturvirksomhed.

Det er et karakteristisk træk ved Wallraffs tænkning, at han i sine sociologiske ekspeditioner, ved sin særlige form for studier i marken indlader sig på en subjekt-objekt-dialektik, som enhver form for kritisk empirisk socialforskning i dag beror på frisættelsen af; Wallraff har mistet den tiltro, som mange forfattere, der føler sig forpligtet over for arbejderklassen, har - selv i dag - til den borgerlige offentligheds eller de venstreorienterede småproducenters markedsmæs-

sige formidling af de ønskede adressater, skønt dette marked nu som før naturligvis har stor betydning for udbredelsen af også hans bøger. Den konkrete ændring af subjekt-objekt-relationerne, der går for sig på »gerningsstedet«, den praktisk intenderede ophævelse af den spaltning, der i dag fortsat gælder i den empiriske socialforskning, mellem forskningssubjekt (selv i skikkelse af den deltagende iagttagere) og undersøgelsesobjekter, forhold såvel som personer, består i, at Wallraff ikke efterlader noget sted, som han opsøger, som han arbejder og driver research på, uantastet, uberørt af hans indgreb. Da han ikke er på jagt efter litterært stof, efter interessante karakterer og prægnante situationer, der kan sætte forfatterfantasi i gang, reduceres de handlende subjekter ikke til, når de bagefter konfronteres med det skrevne ord, at genkende sig selv og deres frimodigt formulerede livskonflikter som blot og bart litterære objekter, til at se sig behandlet som genstande.

Wallraff søger en tilbagekobling af sit undersøgelsesarbejde, der er direkte, og som kan erfares sanseligt af dem, sagen drejer sig om. Da han går ud fra, at der hverken findes nogen konstitueret, revolutionært handlekraftig arbejderklasse (en opfattelse, der i øvrigt overhovedet ikke udelukker en option for et bestemt arbejderparti) eller en form for offentlighed, via hvilken arbejderlitteraturens produkter, der ifølge traditionelle målestokke skal forbinde historiske tendenser, individuelt-typiske skæbner og historiske opgaver for proletariatet med hinanden, naturgroet-individuelt formidles til dem, det drejer sig om, ser han sig konfronteret med det problem selv at måtte producere offentlighed som en primær kommunikationsform, som knytter an til menneskenes konkrete erfaringsammenhænge, men som er rettet mod kollektive, samfundsmæssige udtryk for individuelle interesser og behov. Som en rød tråd gennem hans arbejde går den overbevisning, at »offentlighed er et middel til at inddæmme kapitalrepræsentanternes magt og herredømme, vilkårlige tiltag og uretfærdige afgørelser«.

Denne ad hoc, på stedet producerede offentlighed, som politiske og faglige grupper på virksomheder, kontorer, skoler, sygehuse osv. ofte bidrager til at mobilisere, men som ikke er identisk med disse, skaber betingelserne for, at de, der umiddelbart er ramt af de tiltag og forhold, som bliver kritiseret, inddrages i en kollektiv læreproces, bliver lidt friere og lidt mere bevidste, selv når de tilegner sig Wallraffs reportager og beretninger individuelt. Ingen kan nøjagtigt bestemme disse læreprocessers omfang og dybdevirkning, ej heller den udstrækning, de bidrager til dannelse af klassebevidsthed i, eller mere alment, til dannelse af bevidsthed om individernes egen objektive eksistensbetingelser. Men sikkert er det, at hemmeligheden ved arbejderromanernes store succes i arbejderbevægelsens historie har sin årsag i denne mulighed for som oftest ubevidst fuldbyrdet tilbagerelatering af den individuelle læsning til en kollektiv emancipationsproces, hvor de undertryktes interesser og behov i det mindste tendenti-

elt kommer til udtryk, hvor de altså som enkeltstående læsere genkender sig selv. Arbejder-autodidakten, som arbejdede og dannede sig for sig selv med et husbibliotek, der var lille, men med et fast inventar som læste Jack Londons *Jernhælen*, Robert Tressels *Die Philantropen in den zerlumpten Hosen*, Tretjakov, Upton Sinclair eller Ernst Ottwalts justitsromaner, og som også greb til romaner, der langt fra altid havde den kapitalistiske produktionsproces som genstand, og til borgerlig dannelseslitteratur - denne arbejder-autodidakt er bestemt ikke nogen myte; han bliver en myte, et demonstrationsobjekt for en romantiserende, tilbageskuende idealforklaring på individuel dannelse, når det forties, at læsningen også her kun er et moment i udviklingen af en proletarisk offentlighed, der er konstitueret gennem strejke, arbejdskonflikter og politisk kamp, og som entydigt og erfarbart adskiller sig fra de herskende klassers etablerede former for offentlighed.

I senkapitalismen kan man ikke mere tale om denne erfarbare entydighed, hvad angår forskellen på disse offentlighedsformer; Wallraff står over for det problem, at de borgerlige massemedier, hvis mekanismer til dels går ind i fagforeningernes publikationer og offentlige foranstaltninger, umiddelbart griber fat i arbejdernes livssammenhæng, tager fat om og omorganiserer emancipative interesser og behov i overensstemmelse med herredømmestabiliseringen, ja endog i dag forsøger at tilegne sig massernes fantasiproduktion, deres autentiske erfaringsmåde, idet den besætter denne fantasiproduktion med varer, massekulturelle produkter, illusionære håb om individuel opstigning. Denne form for offentlighed, der fremmedgør menneskene fra bevidstheden om deres fremmedgørelse i en proces, der - svarende til den »oprindelige akkumulation« - eksproprierer bevidsthed og fantasi, må nødvendigvis »tilsløre« virkelighed; den udgrænser centrale samfundsmæssige områder som produktion og socialisation og blokerer ved denne »privatisering« de samfundsmæssiggjorte individers erfaringsmuligheder. Wallraff har gennemskuet disse mekanismer, har gennemskuet de forkrøblingsformer, der udspringer af den modsigelse at måtte leve *privat* i et totalt samfundsmæssiggjort samfund; når han derfor vil fremstille en offentlighed, der umiddelbart relaterer sig til individernes produktionsproces, og som er formidlet af deres konkrete erfaringer, så er meningen med denne operation at befri mennesket som indbegrebet af samfundsmæssige forhold, som et samfundsmæssiggjort og til kommunikation og samfundsmæssigt virke henvist væsen fra privatiseringens og isoleringens tvangsmekanismer, at bringe det til at tale og at hjælpe det til kollektiv aktivitet.

Denne *primære* offentlighed har ikke karakter af en demonstrativ eller retningsløs offentliggørelse af undertrykkelse og misforhold; det er tværtimod dens mål i første omgang for dem, det drejer sig om selv - arbejdere på en fabrik, funktionærer i en forsikringskoncern, beboere på lukkede anstalter, befolkningen i en kommune - at skabe et kommunikations- og aktionscentrum,

hvor der danner sig en fælles interessebevidsthed, og hvor der bliver brudt op på de herredømmestabiliserende og på partikularisering og isolering beroende blokeringer af informationsudveksling og almengørelse af erfaringer.

Man har kaldt Wallraff for politisk moralist, især efter hans formentlige selvafsløring gennem Athen-aktionen; politisk moral, social indignation, retfærdighedssans er faktisk indeholdt i alt, hvad han gør. Men det er en handlingens, ikke kun en sindelagets og bekendelsens moral. Og denne handlingens moral forudsætter en høj grad af sociologisk sensibilitet og samfundsmæssig bevidsthed. Wallraffs sensibilitet, der i lige grad viser sig i forhold til samfundsmæssige processer og individuelle karakterer, manifesterer sig ikke dér, hvor det kun er nødvendigt med henvisningen, den sproglige formulering for at anmelde forhold som utålelige; den dokumenterer først og fremmest sig selv i hans gripen fat om umærkelige forandringer, om forskydninger i den samfundsmæssige undergrund, der er af største politiske betydning, men som ikke er til konkret at tage og føle på. Til disse forskydninger hører i senkapitalismen det ændrede forhold mellem »offentligt« og »privat«.

Omvendingen af offentligt og privat som afsløringsmiddel

Den frie rådighed over privatejendommen af produktionsmidler, der forudsætter arbejdernes adskillelse fra de objektive betingelser for at realisere deres arbejdskraft, dannelsen af en klasse af lønarbejdere, er frembragt ved hjælp af offentlig magt, i den »oprindelige akkumulations« fase, hvor de naturgroede fællesskaber og de kollektive ejendomsformer blev ødelagt, en epoke, om hvilken Marx siger, at den er indskrevet i historiens annaler med blod og ild. Det etablerede kapitalforhold behøvede imidlertid som det borgerlige samfunds centrale, økonomisk materialiserede magtforhold blot den offentlige garanti for beskyttelse gennem domstole og politi, når det blev truet, for at opretholde privatejendommen og reproducere den med hver produktionsakt; produktionsprocessen - det, der udspillede sig bag fabriksportene, og også arbejdskraftens grundudrustning, for så vidt som familien tilvejebragte den - hørte imidlertid til det privates område, selv om den var grundlag for den samlede samfundsmæssige rigdom. På trods af udvidelsen af fagforeningernes kontrolrettigheder og det offentlige skolesystems fremtrængen på primærsocialisationens funktionsområde er der ikke sket nogen grundlæggende ændringer ved det faktiske forhold, at den borgerlige offentlighed har sin model i meningernes markedssamkvem med centrum i parlamentstribunen. I denne cirkulationssfære skal alle de ting formuleres og forhandles, der er af offentlig interesse.

Wallraff ser denne totale omvending af vigtigt og uvigtigt, og han ved, at

dens mest virksomme mekanisme består i personaliseringen af samfundsmæssige forhold og i den hertil komplementære sagsliggørelse, genstandsgørelse, tingsliggørelse af relationerne mellem personer. Denne borgerlige offentlighed arbejder forskelligt alt efter situation og legitimationsbehov - i lige grad med instrumenterne, personalisering og sagsbetinget lovmæssighed. En modoffentlighed i de undertryktes interesse må kunne spille på disse instrumenter for at bringe forholdene i bevægelse, det vil hos Wallraff sige: at frigøre de undertryktes fantasi fra den herskende klasses tilbud, som er gennemsyret af fremmedgjorte behov, af konsumentideologier, af ligheds- og frihedsillusioner, og gøre den til en autonom, produktiv, men også libidinøst besat måde at erfare virkeligheden på.

For at nå massernes fantasi er det ikke tilstrækkeligt at demonstrere deres objektive situation, fremmedgørelsen af arbejdet og hele deres liv så virkelighedstro som muligt for dem, man må pirre denne fantasi, drive den fremad, give den middel og stof til en kritisk bearbejdning af realiteten. Et vigtigt punkt i arbejdet på at nå dette mål er for Wallraff den *bevidste*, virtuost håndterede omvendning af offentligt og privat; det, der optræder offentligt, bliver privat, og det, der er privat, bliver offentligt. Således undersøger Wallraff ikke kun de offentlige repræsentanter for rigdom og kapitalbesiddelse på det plan, hvor de optræder selvbevidst og anerkendt, hvor de øver politisk indflydelse, men derimod også i første række dér, hvor de handler og tænker som privatpersoner, hvor legitimationsfacaden har slået revner. Gerling, fyrstemunken, Krupp, Thiele - de afklædes deres offentlige skin, der garanterer deres karakters integritet, og bringes på den målestok, der med arrerne i deres karakter og deres klemte holdninger samtidig anskueliggør deres individuelle ansvar for undertrykkelsen.

På den anden side bliver det tilsyneladende private, en ekspeditrices usammenhængende livshistorie, der overhovedet ikke indeholder noget bemærkelsesværdigt, en »kruppianers« beretning, en koncernsherres butlers lidelseshistorie, omgående - som følge af objektiveringen og kun på grund af de kendsgerninger, der er bragt frem i lyset - til noget offentligt, om hvilket man kan antage, at andre mennesker, måske endog masser af mennesker, spontant vil kunne interessere sig for det. Wallraff begrænser sig aldrig til at påvise undertrykkelse, elendighed, misforhold objektivt, med en videnskabelig analyses distance, i tillid til, at den kapitalistiske produktionsmådes grundlæggende lovmæssigheder derved af sig selv eller gennem yderligere, særskilt politisk dannelse bliver erkendelige. De mennesker, det drejer sig om, skal tværtimod ved hver 'tilstands anmeldelses-akt' sættes i en situation, hvor de kan udfolde fantasi om praktisk forandring, stille spørgsmål, diskutere perspektiver for et bedre liv, gå fra det bekendte til det mere almene; det kan de kun, hvis deres situation bliver beskrevet eksakt, hvis de får nye informationer, men også når de kan stille spørgsmål om ophavsmændene. Wallraff går frem efter Brechts maxime: forbrydelsen har

navn, adresse og skikkelse. Han betoner detaljen, den eksemplariske organisation af fakta, hvor der ganske vist altid indgår et alment element af teori og et omfangsrigt undersøgelsesarbejde. »Udvælge den enkelte, præcist skildrede detalje på en sådan måde, at den blotlægger bestemte, samfundsmæssige processers væsen og åbner det for læserens betragtning. Ikke alene fortætningen og adderingen af de enkelte fremtrædelser afdækker virkelighedens typiske træk, tværtimod skal hvert faktum for sig indeholde typiske træk. Ikke rette nogen anklager ud i det blå, ikke fremsætte nogen »anmeldelse mod ubekendt«, tværtimod: når det af juridiske grunde er umuligt at nævne navne, må man beskrive tingene så nøje, at enhver føler, »at dette her kan ikke være opfundet, så vidt rækker fantasien ikke, det er virkelig sket«.

Kritikere har ment, at Wallraffs personaliseringsgestus tilslører de samfundsmæssige forhold; de har ikke begrebet, hvorfor *Bild-Zeitung* er blevet til et masseblad også for arbejdere. Eftersom denne personalisering er indeholdt i et grundigt undersøgelsesarbejde og altså ikke skal undertrykke et sådant, kan meningen med den kun være, at den skal gøre sig selv overflødig som løftestang for en praktisk forandring af samfundet. Wallraff kender ingen angst for berøring med de litterære trivialformer: »Hvorfor skal man egentlig altid knytte an til det såkaldt »gode gamle«, hvorfor ikke lige så godt knytte an til det »dårlige nye«; for eksempel benytte trivialformer for at bringe samfundsrelaterede politiske indhold ind i bevidstheden på dem, der hidtil gennem disse trivialformer er blevet bragt til at fortrænge deres situation, i stedet for at erkende den«. Han vender sig derfor resolut mod den litterære mode at gøre sig arbejdet let ved simpelt hen at optage arbejderes livsskildringer på bånd og offentliggøre dem som protokol; denne fordobling af den fordrejede virkelighed driver lige så lidt fantasiprocessen og den praktiske aktionsproces fremad som den høje litteratur, der lever i en ghetto.

Spørgsmålet om, hvilket form denne proces til fremstilling og indholdsmæssig strukturering af emancipativ offentlighed fuldbyrdes i under de specifikke, samfundsmæssige betingelser i det forbundsrepublikanske samfund, kan ganske vist kun besvares, hvis forfatteren ikke kun relaterer sin selvforståelse til den offentlige anerkendelse af hans samfundsmæssige ansvar og hans politiske engagement, men samtidig er parat til at reflektere sine *egne* erfaringers produktionsmåde i forhold til massernes erfaringsmåde. Wallraff er den eneste vesttyske forfatter, der har draget radikale personlige konsekvenser af den indsigt, at den kapitalistiske samfundsordens »tilslørede virkelighed« kun bliver gennemskuelig, at afsløringen af den kun bliver motiverende for bevidsthedsdannelse og aktivitet, når den bliver til indhold, der umiddelbart kan erfares i en konkret mod-offentlighed for de direkte involverede selv; Wallraffs ændring af eksistensmåde, der er resultat af disse konsekvenser, kan også have livshistoriske grunde. Men den undersøgelsesmetode, som Wallraff betjener sig af, den erkendelse, at

man *må narre for ikke at blive narret*, at man må bryde regler for at afdække de hemmelige herredømmeregler - disse metoder og indsigter er i så høj grad sammenknyttet med hans politiske målsætninger og de indholdsmæssige problemstillinger i hans arbejde, at de kun kan adskilles ved vilkårlige abstraktioner, ved formalisering. Metode og sagsforhold, form og indhold betinger hinanden i en meget mere ambitiøs forstand end ved forfattere, der tror, at det kun er i digte og romaner, at form og indhold konkret ville udfolde sig og blive for midlet.

Tre temaer

Alligevel er det ikke let at opdage en tematisk struktur og en indholdsmæssig inddeling i Wallraffs arbejder; den fuldstændige rådvildhed hos den akademiske marxistiske litteraturkritik, der hverken finder arbejderpoesi hos ham eller kan tage fat på tilordninger til en bestemt litteraturgenre eller til litteraturhistoriske udviklinger, har uden tvivl sin årsag i, at man næppe kommer et skridt ud af stedet med refleksioner over reportageteknik, dokumentarisk metode, med diskussioner om »realisme« og med historiske analogier til reportageromanen eller til Tretjakov. Befrier man imidlertid Wallraffs skrifter fra disse metodiske overlejringer, fra det dynd, som massemediernes fordomme med deres overtræk af både ting og mennesker med værdiabstraktioner har produceret: at nemlig den måde, *hvorved* man kommer til sine informationer, er vigtigere end disse informations *indhold*, så kan man konkretisere Wallraffs samlede værk ved tre tematisk centrale områder:

1. Undersøgelsen af »hverdagens katastrofer«, af den elendighed, der eksisterer bag mure, bag fabriksporte og på lukkede anstalter, som socialpsykologerne og sociologerne har givet det sammenfattende navn, »totale institutioner«, i mangfoldige fremtrædelser og konflikter, der er udtryk for den fortsat eksisterende og kapitalforholdet iboende tendens til direkte magtanvendelse og til en form for forfordeling af menneskene, der overskrider udbytningens historiske og moralske gennemsnitsomfang. Disse former for intensivering af udbytningen af lønarbejdet truer værdidannelsens substans, den substans, der frembringer den samfundsmæssige rigdom: den menneskelige arbejdskraft.

2. Undersøgelsen af tilblivelsen af nye produktionsoffentligheder, som mægtige industriforetagender og koncerner udfolder for at tilegne sig hele kommuner og byer, dele af den offentlige magt og den traditionelle offentlighed og underkaste dem kapitalens interesse. Ødelæggelsen af naturen, menneskenes livsmiljø, som den viser sig i talrige af industriens anlægsprojekter, er kun det synlige, særligt iøjnefaldende udtryk for denne totaltendens i de kapitalistiske produktionsoffentligheder.

3. Undersøgelsen af historieløsheden, tendenserne til industriel refeudalise-

ring af den nuværende herskende klasse, der ikke kan komme fri af følelsen af manglende legitimation af sin rigdom og sin samfundsmæssige magt, og som i den demokratiske status quo søger efter autoritære identifikationer, efter højre-radikale politiseringsmuligheder; intet kendt tysk industriforetagende, ingen jordbesidder er, som Wallraff påviser, i stand til at skrive sin egen historie om akkumuleringen af rigdom, udvidelsen af magten til at disponere over andre mennesker og af den politiske magt uden at fortie væsentlige kendsgerninger i denne historie; denne praktiske umulighed af at få social identitet, sætte punktum for fortiden, skaber et farligt potentiale for enhver form for demokratisk samfund. Objektive momenter af sammenhængen i disse samfundsmæssige indhold og tendenser udspringer af det specifikke udviklingstrin, som den vest-tyske kapitalisme, som Wallraff har med at gøre, står på; for så vidt som de imidlertid er genstand for mulig forandring, indholdsmæssige relationspunkter for en offentlighed, der er ved at opstå, og som gør modstand, er det forfatterens særlige produktionsmåde, der sammenføjer og strukturerer de dele, der er til stede i hvert moment.

Radikalisering af spørgsmålet: Hvilken sammenhæng består den mellem forfatterens eksistens og hans produktionsmåde?

Forfatterens individuelle eksistens og hans produktionsmåde behøver ikke at være identisk under alle samfundsmæssige betingelser; refleksionen over modsigelsen mellem disse to begynder overhovedet først i romantikken; romanen er et forsøg på at løse den. Identiske må de først være, når forfatteren ikke kan anvende de produktionsmidler, han har til rådighed, produktivt, uden indsats af sin egen eksistens, eller når han ikke kan nå de mål, han selv har sat sig, med det materiale, der forefindes på gaden, og som er ophobet i bøger.

Wallraff ser sig i Forbundsrepublikken konfronteret med en situation, hvor han kun kan bevare sin identitet som forfatter, dvs. som én, der vil nå de mange millioner ikke-læsere og få dem til at læse, til at tænke over deres afhængigheder, ved at opgive den arbejdsdelte rolle som forfatter, som samfundet har tiltænkt ham, ved at opgive sin egenskab af forfatter, ved at kalde sig selv tilbage til privatpersonens anonymitet. Men her må man på forhånd rydde en nærliggende misforståelse af vejen, som i grunden deles af både venner og fjender; dette bevidste rolleskift, ændringen af karaktermaske i overensstemmelse med den givne karakter af de sociologiske ekspeditioner, er ikke resultat af et litterært påfund, men tværtimod af den simple erfaring, at folk først begynder at tale, at formulere meninger uden angst og åbne for tilbageholdte informationer, når de har følelsen af at kunne stole på spørgeren; men de vil i reglen først stole på ham, når han tvangfrit kan indplaceres i folks egen livssammenhæng, i de

vanemæssige livsytringer. *Det er en ny form for autenticitet, en kendsgerninger-nes, informationernes, erfaringsnærhedens autenticitet*, der kendetegner Wallraffs beretninger om forhold og personer, og som immervæk åbner op for at overvinde de fordomme, der er fikseret gennem primærsocialisationen, selv om den næppe kan bryde dem; den deltagende iagttagers rolle er på denne måde på ingen måde den overtilpassede og ængstliges rolle, men derimod en rolle, hvor man spørger med bevidst borende, ironisk omvendelig naivitet og erklærer sin forundring; derfor er hans roller, hvadenten han nu optræder som Svejk i militæret, som bud i direktionens spisestue, som munk eller i herberget for hjemløse og på galeanstalten, ikke kun situationsspecifikke, men indeholder desuden altid et element af intern provokation, inden den store udefrakommende provokation fra den offentliggjorte totalberetning sætter ind og kan blive virksom.

Wallraff har en klar forestilling om, at de roller, som han har spillet under *re-ale* og på ingen måde simulerede, laboratoriemæssigt konstruerede betingelser ofte år igennem, alligevel er grundlæggende forskellige fra de menneskers eksistensbetingelser, der arbejdede og led sammen med ham. Da han kender en arbejders knugende, indskrænkende tilværelse fra sin egen familie, har han heller ikke, som mange politiserende studenter fra borgerlige hjem, der af politiske grunde har besluttet sig for fabriksarbejdet, behov for at opfylde studentertilværelsens formale radikalitet, der føles utilstrækkelig og erfaringsløs, med materiel realitet, for at objektivere sig selv via identifikation med arbejdernes fremmedgjorte arbejde. Den fulde bevidsthed om forskelligartetheden i tids- og livsperspektiver hos på den ene side en forfatter, der har en klar vurdering af sin produktionsmådes muligheder, og på den anden side en arbejder, for hvem eksistensbetingelser og rolle i reglen livslangt er identiske, har sikret Wallraff mod at forholde sig belærende, propagandistisk eller endog avantgardistisk til arbejderne. Han handler ikke på andres vegne, som de russiske anarkister handlede på folkets vegne, som endnu ikke var modent til at lave revolution på egen hånd, men derimod som én, der forsøger at sætte sine produktionsmidler ind i en oplysnings- og klassekampspocess, der allerede er i gang, men som endnu ikke er struktureret, og som er henvist til yderligere materiale og videre mobilisering.

Hvori består nu forfatterens produktionsmidler? I forfatterens traditionelle selvforståelse består de i almindelighed ikke i meget mere end en skrivemaskine, bøger og en bolig. Mange forfattere holder selvbevidst fast ved denne håndværksmæssige produktionsmåde og koketterer ovenikøbet ofte med tilbageståenheden; i denne holdning er der imidlertid allerede indbegrebet momenter af opsplittningen, af den samfundsmæssige arbejdsdeling - ikke kun mellem intellektuel og materiel produktion, men også mellem på den ene side forfatterens egne erfaringer, der fortærer den genstridige realitet gennem sensibilitet, og som vender sig udad med særlig forpligtethed, og på den anden side massernes erfa-

ringsmåde, der er bundet i en specifik fantasiproduktion.

De produktionsmidler, som Wallraff betjener sig af i sit undersøgelsesarbejde, og når han skal formidle resultaterne af dette, er derimod ikke absolut fremmede for de mennesker, i hvis interesseartikulations tjeneste de bliver sat produktivt ind; de har enten daglig berøring med disse, eller de er alligevel i stand til at bemærte sig dem og omgås teknisk med dem. Det har vidtrækkende følger. I det omfang nemlig, hvor mediernes forfines og mangfoldiggøres, og til dels i det omfang, hvor radio, fjernsyn, film, forskellige slags optagere og kopiapparater i mindste format osv. er blevet massevarer, dvs. kan komme inden for det område, der er til folks individuelle rådighed, mister det skrevne ord sit krav på at have monopol på dannelse, oplysning og information. Og ikke kun det: Det skrevne ord truer med at forarme, hvis ikke det hæves til det udviklede stade, som den sproglige og sanselige realitetsbejdning produktivkræfter står på. Uden anvendelse af disse fremskredne produktivkræfter ville det have været umuligt for Wallraff at komme frem til pålidelige og vigtige informationer og til beretninge, mættede af en fylde af detaljer, fra herredømmeapparaternes hemmelige områder, og uden anvendelse af forskellige kommunikationsmidler, fra offentlige møder, fjernsynsudsendelser, lærestykker i radioen, lyd-dias-shows, fagblade, ville det have været umuligt at nå, tiltale, fascinere dem, sagen drejer sig om, i deres fantasi på alle niveauer, som de har udviklede sanser for, og som de spontant retter opmærksomheden mod.

Faktisk går Wallraffs arbejde på tværs af de indlærte arbejdsdelinger, som med fordømmes faste forankrethed har fået deres nedslag i kulturvirksomheden, ja, selv i menneskenes sansesapparat, og har selvstændiggjort sig i form af isolerede, om sig selv lukkede lovmæssigheder. Se, høre, forholde sig aktivt, læse, slappe af osv. bliver for Wallraff til forskellige, men i et betydningshierarki næppe fikserbare medier for menneskelig realitetstilnærmelse og selvfortolkning, bidrager til at mangfoldiggøre de aspekter, under hvilke man kan se tingene fra mange sider, der med usikkerhed unddrager sig en isoleret, enkeltstående metode. Det er derfor fuldstændig forfejlet at ville lægge Wallraff fast på reportage-teknikken og så tillægge ham fænomenologiske forkortninger af virkeligheden; reportage er, brugt af Wallraff selv, udelukkende et begreb, man bruger i mangel af bedre, og som mere tjener til at afgrænse i forhold til litterære former, fx. reportageromanen, end til positivt at udtrykke, hvori disse menneskelige udtryksmidler består, som det i enhver henseende er umuligt at give afkald på under de nuværende betingelser. Tretjakov er vel den, der klarest formulerer denne produktionsside af erfaringerne, ud fra hvilken Wallraff betragter personer, ting og forhold; Tretjakov kaldte sig netop »opererende« skitse-skribent: »Der er ikke noget værre end at se verden men konsumentens øjne. »Landskab« - er natur, set med konsumentens øjne. Der er næsten ingen, der ser ting og mennesker med producentens øjne. Det må man begynde at lære«. (*Feld-Herren. Der*

Kampf um eine Kollektivwirtschaft)

Den definerende forfatterrolle er ikke længere tilstrækkelig til denne læreproces med udgangspunkt i producenten, som også skal være en læreproces for masserne. Idet Wallraff erkender dette og anerkender alle følgerne, befinder han sig i Brechts og Walter Benjamins traditionssammenhæng. Brecht har som den første brugt begrebet omfunktionering; lige som radioen skal forvandles fra et distributions- til et kommunikationsapparat, så burde de intellektuelle ikke blot forsyne medierne med deres produkter, men »omfunktionere« disse i de socialistiske måls interesse. For Walter Benjamin er ændringen af forfatterens produktionsmåde det kriterium, der adskiller hans revolutionære fra hans kontrarevolutionære funktion. Lige som produkterne ved siden af og før deres værdikarakter må have en funktion, der er organiserende, og som griber ind i kollektive bevidsthedsdannelsesprocesser, for at få en revolutionær brugsværdi, så er proletarisk sindelag, realistisk indhold i værket eller anklager mod udbytning og uretfærdighed ikke nok til at gøre en arbejderklasseforfatter af en borgerlig forfatter. Central er bestemmelsen af hans stilling i produktionsprocessen, både i produktionen af bevidsthed, erfaringer, nye samkøvsformer og handlingssituationer, og i produktionen af materielle goder. Heraf følger for Benjamin, at »den politiske tendens, selv om den ser nok så revolutionær ud, fungerer kontrarevolutionært, så længe forfatteren kun erfarer sin solidaritet med proletariatet ud fra sit sindelag, men ikke som producent«.

(Forfatteren som producent)

Wallraff har ikke diskuteret disse problemer om forfatterens produktionsmåde teoretisk og ikke bragt dem på en begrebslig selvforståelse, der uden tvivl ville give hans produktion vigtige orienteringer; men i og med at han aktualiserer disse problemer praktisk, i hans egen eksistensmådes umiddelbarhed og modsigelsesfyldthed og sætter dem ind i en levende relation til massernes intellektuelle og materielle produktionsformer, vil ingen litteraturteori, der med nogen ret ville bygge på den materialistiske historieopfattelse, kunne forbigå Wallraffs skrifter og det problematiseringsniveau, hvad angår arbejderlitteratur, som er indvundet gennem disse.

Hverdagens katastrofer og bedraget

Når Brecht taler om, at man i en videnskabelig tidsalder ikke kan adskille digtning fra information og dokumentation, så er der til dato ikke sket nogen ændringer i den grundlæggende forudsætning for ethvert virksomt, politisk forfatterarbejde. Forfatterens intuitive virkelighedstydning, der er udvundet af det bearbejdede indre, hans brug af sproget til at fremstille egne erfaringer kan nok

vække læserens fantasi, drive den fremad og i vidt omfang tilfredsstillende behov; men disse ting knytter ikke fantasien til de menneskelige produktivkræfters udviklingsstade, til den objektive mulighed for menneskelig befrielse, hvor objektive vil sige, at man griber ind i realiseringsbetingelserne.

I og med at Wallraff producerer offentlighed, formidler han informationer, mere eller mindre interessante efterretninger om personer, begivenheder, tilstande; i en tid med overudbud af informationer, hvor det i mange tilfælde overhovedet ikke længere lønner sig at sætte kostbare spioner på andre lande, fordi et intensivt arkivarbejde, en kombinerende gennemlæsning af fagtidsskrifter og aviser åbner adgang til alle væsentlige, hemmeligholdte industrielle og militærtekniske metoder, forekommer det inadækvat at lægge så stor vægt på betydningen af informationer og efterretninger; åbenbart ligger informationer lige for næsen af folk, og hvad man kan formidle arbejderne på fabrikker og kontorer af nye informationer om deres egen situation, synes (bortset fra grundlæggende socialvidenskabelige analyser eller politiske teorier, der overskrider den enkelte virksomhed, og i hvilke undersøgelser af den kapitalistiske produktions bevægelseslove knyttes sammen med undersøgelser af de specifikke livssammenhænge) ikke at være umagen værd.

Men for Wallraff drejer det sig slet ikke om at ordne og fremstille opsplittede informationer, men derimod om sammenhængen mellem disse informationer, bearbejdnings- og nyfortolkningsprocessen af dem indtil det punkt, hvor fænomenernes og konflikternes forskelligartethed skærpes til klarhed i form af modsigelser, således at de bliver sat i bevægelse, driver bevægelsen fremad og derved gøres tilgængelige for kollektiv erfaring. Det er indlysende, at dette kun kan ske i en *offentlig* kommunikationsproces. For at denne konstellation af informationer, som er bragt til et prægnant punkt, og som tilspidser modsigelser, kan vække interesse og indlede videreførende læreprocesser, er det imidlertid en forudsætning, at den samtidig fremstiller knudepunkter i samfundsmæssige udviklingstendenser.

Især i den budfunktion, som Wallraff varetog i Gerlingkoncernen, måtte han erfare, på hvilken måde den planmæssige bevidste isolation af informationsbærere, afdelingers og etagers aflukning om sig selv, den med sanktioner bekræftede definition af en hel virksomhed og koncern som en totalitet af monader, af rundede uden vinduer, hvor hvert individ har sin plads, som det kun må forlade på forlangende, nu som før er højeffektive interne magtmidler. Man kan ganske vist komme med den indvending, at efter Hawthorne-studiet anser managementet de informelle gruppekontakter som produktivitetsfremmende, og efter Volvo-eksperimentet betragtes den teknisk formidlede kommunikation i arbejdsgrupper som element i en større arbejdstilfredshed, som ansats til at løse problemet om udeblivelse fra arbejdspladsen og pjækkeri; men det ændrer ikke meget ved magtstrukturen på virksomheden, selv om det skal indrømmes, at til-

sløringsmekanismerne af den bliver mere komplicerede og mindre gennemskuelige for de involverede. Grunden til dette er først og fremmest manglen på en offentlighed, der kunne sprænge disse monader og bringe dem i berøring med hinanden; i hvor høj grad man frygter og bekæmper denne under ét tag spontant producerede offentlighed i form af sammenknytning af informationer, kollektiv udveksling af problemer, kommer tydeligt til udtryk på virksomhedsmøder, hvis kommunikationskreds er yderst begrænset, og for hvilke virksomhedsforfatningsloven kun tillader offentlige diskussioner om klart definerede, i grunden upolitiske genstande.

For Wallraff drejer det sig ikke om en almen fremstilling af elendigheden og de kapitalistiske udbytningsforhold, ikke om den funktionerende normalarbejdsdags friktionstab, men derimod om at afdække magten, de mangfoldige former for forfordeling, bedrag og den i dag atter intensiverede rovdrift på mennesket, som er dette bedrags mest stabile, omend tilslørede grundlag. Det tilsyneladende individuelle, tilfældige, som kan fæstnes i personlige karakteregenskaber - netop disse undtagelser afslører sig som konstante regler, som *undtagelsestilstand*. Det er for Wallraff hverdagens katastrofer, ofte demonstrative magtformer, hvor kapitalen manifesterer sig som centralt, økonomisk magtforhold udadtil, i en mangfoldighed af konflikter og knugende situationer, på en sådan måde, at den kan erfares af det enkelte individ.

Dette magtforholds væsen må ganske vist fremtræde; men det, som det enkelte individ erfarer, er ikke umiddelbart væsnet, men derimod hverdagskatastroferne, hverdagens uhyrlighed, hvor væsnet objektiveres, blotlægges i sine enkelte dele; for Wallraff er de forskellige former for klassespecifik modlitteratur, især netop i arbejderklassens interesse, blevet det centrale problem. »Det er som regel ikke de historiefrembringende, store ting, der udgør hverdagens uhyrlighed. De småbitte katastrofer, som hverdagen består af, udøver mere dybtgående og vedvarende indflydelse på gennemsnitsmennesket, og dets skæbne er først og fremmest knyttet til denne række af miniaturebegivenheder«. Det ville imidlertid være forkert at beskyldte Wallraff for at bedrive »proletarisk mimikry«, moralsk protest ud fra en småborger-mentalitet, på den måde som Walter Benjamin snarere nedvurderende kritiserede Tucholsky og Kästner.

Det, som Wallraff betragter som bittesmå katastrofer, har tværtimod konstitutiv betydning for kapitalen. Denne totaliserende tendens, der er kapitalen iboende, til voldelige overgreb, der udspiller sig under det niveau, hvor ækvivalentbyttet foregår, hvor de økonomiske værdirelationer befinder sig, og som ofte unddrager sig den organiserede fagforeningsmæssige modstand, er ganske vist ikke grundlag for værdidannelsen og produktionen af den samfundsmæssige rigdom. Marx og Engels har på det bestemteste kritiseret den opfattelse, der gør magt til historiens princip i stedet for produktion, og som gør »profit upon alienation« (profit via udveksling), ved snyderi i cirkulationen, bedrageri, lønrov,

udnyttelse af nødsituationer osv. til den kapitalistiske produktionsmådes historiske basis. Marx fremhæver ligefrem, at der under de bestående økonomiske love ikke sker den arbejder noget uretfærdigt, som sælger sin arbejdskraft til dens gennemsnitsværdi, at alt går rigtigt til i udvekslingen mellem kapital og arbejde, og at der alligevel kommer en ikke-ækvivalent, merværdien, ud af processen.

Den kendsgerning, at kapitalen altid er på spring efter at presse arbejdskraftens pris under dens værdi, er bestemt ikke ukendt for Wallraff; men fremstillingen af en sådan almen tendens, der er erkendelsesprodukt af videnskabelige undersøgelser, kan ikke vække nogen interesse hos dem, der rammes heraf, ikke nogen produktiv fantasi, der omfatter de totale betingelser for deres eksistens, og slet ikke, når de bliver konfronteret med den truende gestus om en stadig forværring, om at alt med sikkerhed driver mod en krise eller endog et sammenbrud. Wallraff retter sin opmærksomhed mod de begivenheder og steder, hvor låget springer, hvor elendigheden og udbytningen træder frem under den glatte overflade, den elendighed og udbytning, der ofte ikke engang er bevidst for dem, der er ramt af den, og som ingen gør noget imod. Han udarbejder de strukturer i kapitalismen, der tilføjer merværdiens ikke-ækvivalent en anden, lige så uophævelig ikke-ækvivalent, den permanente ekspropriationsproces af menneskelige evner og muligheder, den fortsat virkende vold fra den »oprindelige akkumulation« som permanent tilstand. Det betyder ikke, at Wallraff ignorerer de historiske forbestemmelser af denne vold, tværtimod: legitimationen af de senkapitalistiske herredømmeforhold lever af det gentagne og gentagelige løfte om, at man kan reducere elendighed, undertrykkelse, vold til et minimum, til undtagelser og tilfælde; disse ting er faktisk ikke længere konkret håndgribelige i de kapitalistiske metropolvers centre i Vesttyskland, hvilket er en anden situation end den Upton Sinclair stod i, i og med at han umiddelbart kunne oversætte den objektive elendighed til en romanfigurs subjektive elendighedshistorie; disse ting ligger nu skjult bag mure, bag fabriksporte, på lukkede anstalter, sikret udadtil, i forhold til offentligheden, gennem retsforhold som et stykke totalt fordrejet intimitet, som privatanliggende, og også indadtil på mangfoldige måder beskyttet af gensidige kontrolmekanismer. Wallraff afslører, at det for at opretholde den økonomiske magt nu som før er nødvendigt med en overordentlig stor overrepression, der dagligt rammer arbejdere og funktionærer på deres arbejdspladser og i deres totale livssammenhænge, og som konstitutivt forbinder sig med den økonomiske magt, og det så meget desto mere, jo mere åbenbart misforholdet til de samfundsmæssige produktivkræfters udviklingsstade bliver.

Der er ganske vist ikke noget prægnant eksempel i Wallraffs skrifter, hvorudfra man ville kunne udfolde og begrunde denne sammenhæng eksemplarisk; alligevel udgør udarbejdelsen og præciseringen af denne sammenhæng et lede-

motiv for hele hans undersøgelsesarbejde. Kæden af eksempler på disse former for udbytning, der allerede delvist er afskrevet som anakronistiske, og som har sat sig fast, individuelt har afsat sine ar i herredømmepersonalets og de persons karakterstrukturer, der autonomt disponerer over rigdomme og økonomisk magt, strækker sig fra den skuffede »krupianer«, der skal bruge hele sit liv for i alderdommen at kunne ane det store bedrag, at »husets« ideologi (mange familiebårne virksomheder benytter dette hyggebetonede, tillidsvækkende begreb), de billige troskabsgaver og præmier kun var et slør over et gigantisk bedrageri, via tidligt-kapitalistiske, fribytteriske metoder til at udnytte boligøden blandt fremmedarbejdere i foretagender, som trives i bedste velgående, og som næppe er truet af konkurrencen, til den parasitære moral, der på ingen måde har sine rødder i feudale relikter, hos en stenhugger grundejer, der lader en gammel tjenestepige betale 25 Mark i månedlig leje for et tagkammer og bringe sig levnedsmidler gratis.

Det er karakteristisk for disse tendenser til bedrag og vold, for disse tendenser til rovdrift, at man ikke kan anse dem for ubearbejdede rester fra tidligere trin i den kapitalistiske udvikling, der let ville kunne afskaffes ved rationelt virksomhedsmanagement, teknisk udvikling og videnskabeliggørelse af produktionsprocessen; tværtimod reproducerer og fornyer de sig i den overalt frembrydende besluthed på at genfrembringe umiddelbarheden af herredømme- og trældomsforhold, og i skikkelse af refeudaliserede indstillinger og forestillinger for hvert skridt af den kapitalistiske udvikling i sig selv.

Det tekniske fremskridts store illusion

Idet Wallraff med yderste præcision forsøger at beskrive faktiske arbejdsforløb, variationsbredden i holdningerne og de betingede reflekser på arbejdspladsen, men også det, der som resultat af tendenser til flugt fra den tomme arbejdstid skaffer sig indholdsmæssig udtryk i fantasien, i forhåbninger, i kritik og i ønskeforestillinger - ofte parallelt med de mere eller mindre ritualiserede arbejdsforløb, ødelægger han restløst alle illusioner, der med forventninger om belastningsformindskelse om afskaffelse af tungt legemligt arbejde og af monotoni ved arbejdet, om større dispositionsspillerum og om højere kvalifikationskrav knyttes til den fulde mekaniserings og automationens udviklingsstrin. Hvad Wallraff detaljeret konstaterer ved uforkrøbet, spontan erfaring, er i mellemtiden blevet bekræftet af omfangsrige socialvidenskabelige undersøgelser. Disse undersøgelser taler om en polariseringstendens, der er fremkaldt af den tekniske og videnskabelige udvikling, og ifølge hvilken de traditionelle karakteristika ved de legemlige krav, ved belastningen af sanser og nerver for den store masse af lønafhængige ikke kun i alt væsentligt er forblevet uforandret, men ovenikøbet ofte er blevet skærpet for de involverede ved, at de rationaliserede lønvurde-

ringssystemer giver relativt få point for disse aktivitetskarakteristika (hvad der objektivt betyder en intensivering af udbytningen); denne masse af arbejdere og funktionærer, der ved ritualisering og habitualisering af deres arbejde til dels har mistet aflastningsprivilegiet, har over for sig en lille, ganske vist i ubetydeligt omfang voksende gruppe af teknisk højt kvalificerede personer, af managere og funktionærer i stabsafdelingerne (planlæggere, videnskabsmænd) og de fagkræfter, der overvejende har at gøre med overvågningsfunktioner.

Ved siden af denne polariseringstendens, der er vigtig for arbejderklassens sammensætning, og tendensen til, at der fra kapitalens side gribes til direkte voldsanvendelse, hører problemet om arbejdsintensivering, uafbrudt udnyttelse af arbejdskraften, tilskyndet af kapitalens værdiøgningsvanskeligheder, til de afgørende problemer i det aktuelle udviklingstrin af kapitalismen. Arbejdsintensivering lyder som et objektivt, værdineutralt, videnskabeligt begreb, videnskabeliggørelse af produktionen som noget skæbnebetonet, som man ikke kan stille noget op imod; men Wallraff vil ikke simpelt hen fremstille udviklingstendenser, men derimod bringe disse ind i de direkte involveredes forståelseshorizont, gøre dem tilgængelige for forandring i deres egenskab af produkter af samfundsmæssige kræfter og forhold; for arbejdernes fantasi er ikke nogen primær politisk fantasi, men snarere en fantasi, der i den bestemte negation af det bestående indeholder en politisk retning. Bag videnskabeliggørelse af produktionen står der videnskabsmænd, producenter af teknologier og organisationsviden.

Wallraff *reprivatiserer* det objektive, det i forhold til menneskene genstandsgjorte, der som abstraktion har antaget tingslig, real magt og en fordoms selvfølgelighed, med henblik på at henføre det til en nu, kollektiv og offentlig erfaringsproces, der har udgangspunkt i de direkte involveredes interesser, og som sigter mod disse. Han afprøver, spørger sig for overalt, stiller ironiske spørgsmål, om der måske er korruption bag de karaktermasker, der fungerer som videnskabsmænd i kapitalens interesse. Han konstaterer: »Jürgen F. hørte til den gruppe tilfælde, hvor grubelægen diagnosticerede lige under 30% silikose (i dette tilfælde nøjagtig 29,5%). Hvis lægen havde konstateret ½ % mere støv i hans lunge, ville han have været berettiget til invalidepension. Et af naturens sælsomme luner vil imidlertid, at der i Forbundsrepublikken går langt flere minearbejdere omkring med lige under 30% støv i lungen end med over 30%«.

Naturligvis fører den slags henvisninger til det destruktive, menneskefjendske moment ved videnskaben og videnskabsmændene isoleret betragtet lige så lidt til en mobilisering af modstand som modsigelsen mellem, på den ene side, den under videnskabelig vejledning gennemførte opspaltning af menneskelig virksomhed i normerede tider for bevægelser og tankehandlinger (MTM: i række hen, gribe fat, sinkende bevægelser som overveje, beslutte, læse osv.) og på den anden side den objektive, uden for fabrikken synlige mulighed for produktivt at

ophæve arbejdsdelingen mellem, og opsplitningen af sanserne, og i stedet udvikle dem alle samtidigt. Wallraff afdækker i sine analyser og situationsbeskrivelser en dialektik, der også politisk er rig på følger, uden på noget tidspunkt at bringe den på begreb: intensiveringen af udbytningen af den menneskelige arbejdskraft truer i den aktuelle fase af den vesttyske kapitalisme med at nå en grad, der medfører en udmattelses- og afkræftningstilstand, der er parallel med den, der bestod i det 19. århundrede ved ekstensivt lønarbejde, med en arbejdsdag på tolv eller flere timer. Den intensive lønudbytning, kendemærket på den tekniske og videnskabelige udvikling, slår om i en ekstensiv lønudbytning, der i praksis fortærer hele den arbejdsfri tid.

Wallraff afstår fra at konstruere sammenhænge, hvor der ingen er; det, som man hos ham kan kalde ansatspunkter for, indholdsmæssige orienteringer mod og perspektiver i retning af en offentlighed, der har udgangspunkt i de undertrykte, er artikuleret af dem, består i vid udstrækning af brudstykker, af elementer, der er teoretisk uforbundne, og som først slutter sig til hinanden og forbindes i den praktiske fremstillingsproces af denne offentlighed. Som ingen anden forfatter i Forbundsrepublikken har han begrebet, at man i den proces, der frembringer proletarisk offentlighed, ikke kan udgrænse nogen for menneskelivet relevant genstand af analysen og iagttagelsen, ikke kan anse nogen genstand af den art for at være historisk betydningsløs, fordi ingen med sikkerhed kan forudsige, om den, når den revolutionære aktion kommer, alligevel ikke vil være af afgørende betydning.

Wallraff beskæftiger sig med forskellige marginalgruppers situation uden at udvikle nogen marginalgruppe-teori, som opsøger det vigtigste, revolutionære potentiale i de socialt og psykisk elendigjorte grupper, der eksisterer i kapitalismens periferi. Han iagttager feudale herredømmebastioner, der baserer sig på umådelige rigdomme, men som alligevel næsten er glemt, uden at komme på den tanke, at fjernelsen af disse parasitære besiddelser ville kunne ændre nævneværdigt på kapitalismen. På sine ekspeditioner benytter han sig af hele protestbevægelsens arsenal af fremgangsmåder, »begrænset regelbrud«, »produktiv provokation« - »ødelægge autoritet ved latterliggørelse og ironi« - uden at forskrive sig til den antiautoritære protest som det mest virksomme middel til at ødelægge herredømmeforhold. I sine industrireportager og i andre beretninger, der er spredt rundt omkring i hans skrifter, giver han virksomhedsfulde, mikrokologiske analyser af arbejderens arbejdssituation på virksomheden uden heraf at drage den konsekvens, at arbejderens livssammenhæng skulle være udtømt med disse virksomhedsmæssige erfaringer, eller at en stormagasin-ekspeditrices livssammenhæng kun skulle fortjene opmærksomhed for kuriositetens skyld og ikke på grund af sin politiske betydning. Det er et afgørende kendetegn på proletarisk offentlighed, der kun kan frembringes processuelt og ikke som et fasttømret, institutionelt sikret grundskelet, at menneskene hjælpes til en autonom

artikulation af deres interesser og behov uden, at man griber tilbage til et udefra, gennem teorier og verdensanskuelser foregivent hierarki af vigtige og uvigtige genstande, af fremtrædelser, der er af betydning for, og fremtrædelser, der er betydningsløse for de pågældende menneskers klassebevidsthed; disse former for offentlighed defineres ikke af udgrænsninger, men drager enhver fremtrædelse ind i deres proces. Wallraffs undersøgelser er autentiske brudstykker af fragmentariske kim til en sådan offentlighed, hvor han endog søger at inddrage den borgerlige retsoffentlighed i forbindelse med de processer, der er vendt mod denne.

»Oprindelig akkumulation« som permanent tilstand: den permanente ekspropriation af fællesmenneskelig ejendom

Især reportagerne fra hverdagen i arbejdsverdenen, den drastiske skildring af arbejdstilværelsens fremmedgørelse har foranlediget kritikere, der hellere ville prioritere de traditionelle, litterære former, til at stille det spørgsmål, om arbejdere i deres fritid, i deres families nærvær efter arbejdsdagens afslutning, foran fjernsynsskærmen eller på værtshuset, overhovedet ønsker endnu engang at blive mindet om den tomme tid på arbejdet, om deres holdning ikke er kendetegnet af forsvar, fortrængning og det vitale behov for aflastning og kompensation. Disse og lignende spørgsmål rammer uden tvivl ned i et centralt problem, som arbejderforfattere som Max von der Grün, Neuneier, forfatterne i *Werkkreis*, i lige så høj grad står over for som Wallraff - nemlig problemet om, hvorvidt fremmedgørelsen kun kan ophæves gennem den fulde, uformildede bevidsthed om fremmedgørelsen, der på denne måde skærper denne yderligere, eller om der er mulighed for at omgå denne bevidsthed i klassebevidsthedsdannelseprocessen, at holde positive, aflastende billeder af et bedre liv op i forhold til den, at knytte an til fritidsillusionerne. Wallraff vælger entydigt den førstnævnte vej, men han begriber ikke fremmedgørelsen som et isoleret fænomen, der er begrænset til arbejdsprocessen og den industrielle virksomhed, men tværtimod som et samfundsmæssigt totalfænomen, som *»condition ouvrière«*, hvor egne knugende arbejds erfaringer, sønderslåede livsperspektiver og forkrøblede behov forbindes med det nydelsesfulde indblik, som fuldt ud tilfredsstillende erkendelsesnysgerrigheden, i herredømmets indre arkitektur og i de herskendes forslagne intimitet; denne herredømmets indre arkitektur er det ellers udelukkende den kulørte presse, der plejer at bemægtige sig, omend den ganske vist bevidst undlader at rette opmærksomheden mod de undertrykkelsesammenhænge, de røveriske holdninger, de parasitære og historieløse elementer, der kendetegner den moderne industrifeudalisme.

Den indre sammenfletning af herredømmekritik, ødelæggelse også af de legi-

*timations*profitter, som de herskende med en vis selvfølgelighed, ja, med offentlig billigelse indkasserer på grund af deres rigom og deres magt til at disponere over produktionsmidler, og de undertryktes umiddelbare erfaringssammenhænge er ikke realiseret i hver beretning og hver reportage, som Wallraff har lavet; men de er et strukturprincip, der går som rød tråd gennem hans samlede værker.

I Wallraffs fremstilling er den vesttyske kapitalismes virkelighed bestemt af to iøjnefaldende tendenser, der i lige grad truer demokratiske forhold og på langt sigt udelukker dem: af en fase, hvor den »oprindelige akkumulation« ytrer sig på en kvalitativt ny måde, den uvante og derfor snigende og umærkelige foregående tilegnelse af elementer i den kollektive ejendom af jord og miljø (luft, vand, menneskelig bevægelsesfrihed i naturen), som hidtil har været regnet for uangribelige, reprivativering af den almene produktivkraft, videnskab, lige som den privatkapitalistiske okkupation af dele af den traditionelle offentlighed og den statslige magt. Denne tendens til, at der opstår gigantiske produktions-offentligheder, der gennemtrænger hele byer og regioner, suger dem ind i værdiøgningens malstrøm, foregår under den harmløse overskrift, nyanlæg af industri, som lover både fremskridt og velstand.

For det andet befinder den tyske arbejdsgiver, hovedfiguren i herredømmesystemet, sig i en kriseagtig politiseringssituation, der fremskyndes af de voksende værdiøgningsvanskeligheder for kapitalen, og som på grund af manglen på en selvstændig demokratisk tradition i borgerskabet, ja, på blot ansatser til en antifascistisk holdning efter krigen, åbent presser i retning af autoritære og totalitære løsninger.

Wallraff forfølger med yderste samvittighedsfuldhed og ofte med et dokumentarisk materiale, der ligefrem er trættende omfangsrigt, på eksemplarisk måde begge tendenser, fordi han vil vække offentlig opmærksomhed omkring dette truende potentiale. Han opsporer herredømme og undertrykkelse i disses inderste kroge, hvor de står offentligt til skue som fæstninger, synlige på langt sigt, barbari foreviget og hugget i sten, som Gerlings palads, der er anbragt der af »førerens« største stenhugger, eller hvor de fremtræder som skjulte trusler, forfalskning af kendsgerninger og subtile mekanismer til at øve indflydelse på folkevalgte politikere, på sagkyndige eksperter, på pressefolk for at gennemtvinge mægtige koncerners ekspansionsinteresser.

Wallraff har forsøgt præcist at rekonstruere fordrejnings- og sammenfiltreringsprocessen af privatinteresser og offentlige interesser i sin beretning om et industrielt nyanlæg (skrevet sammen med Jens Hagen). I det store og hele synes der ikke at være noget nyt i denne bog, den dokumenterer blot i lang tid kendte ting yderligere og fremstiller processerne i lærestykkets form. Venstre-kritikere mener endog, at allerde den første speakers konstatering: »Sted: et landskab i udkanten af Ruhr-området«, er udtryk for et tilbagefald,

fordi »landskab«, som Tretjakov jo antyder, ikke er nogen materialistisk stedsbestemmelse, men én for turister, konsumenter. Men en sådan og lignende kritik, der også delvist er rettet mod sproget i dokumentationen og dens større karakter, bringer ikke Wallraff ud af fatning, fordi en proces, der i allerhøjeste grad er rig på følger, i den forbindelse ofte har undgået kritikernes opmærksomhed: den privatkapitalistiske ekspropriation af quasi naturgroet fællesejendom, en form for ekspropriation, der ikke blot øger værdiøgningens intensitet, men også forandrer dens genstande.

I sammenhæng med projektet omkring et industrielt nyanlæg afslører Wallraff, i hvilket omfang der opstår en objektiv interessesammenhæng mellem de totalt forgældede kommuner, der på grund af deres forgældethed er interesserede i selskabsbeskatning af store virksomheder, og privatkapitalistiske foretagender, inden det overhovedet på nogen måde er nødvendigt med bestikkelse af folkevalgte, forfalskninger af kendsgerninger, intimidering af en engageret mod-offentlighed. Det er denne objektive interessesammenhæng, der muliggør en sådan omsmeltningsproces af byer og regioner til mægtige koncernafdelinger, til så at sige underordnede myndigheder for en produktionsoffentlighed, og som begunstiger den snigende funktionalisering i kapitalens interesse af traditionelle offentlighedsmidler, af offentlige møder, aviser, af radio og fjernsyn, af aftenskoler og andre dannelsesinstitutioner, ja, af de lokale politikeres argumentationsmåder, af domstole og politi. Repræsentanterne for denne produktionsoffentlighed plejer at arbejde med trussels- og intimideringsmetoder, som om de var i deres gode ret til alt dette - de truer med at flytte dele af værket og dermed efterlade sig arbejdsløshed på stedet eller med overhovedet at slå sig ned i et andet land; de mobiliserer alle kræfter til at hæmme borgerinitiativer, inklusive politi og domstole, og bebuder faglige sanktioner mod dem, der optræder som sagkyndige eksperter.

Den dokumentation, som Jens Hagen og Wallraff fremlægger, tydeliggør, hvordan kapitalinteressen forsøger at okkupere det menneskelige samfunds grundlag, idet dens agenter påberåber sig det videnskabelige fremskridt, skønt det bliver tydeligere og tydeligere, at det overhovedet er umuligt at foretage en positiv afvejning mellem miljøødelæggelse, inficering af grundvandet, udbrud af sygdomme, overhovedet: mellem ødelæggelse og indskrænkning af det menneskelige miljø, den samfundsmæssige rigdoms grundlag og produktionsudvidelsen. De påberåber sig nødvendigheden af at skaffe nye arbejdspladser, skønt det som regel står fast, at den høje grad af teknificering af produktion og administration i mange af disse industrielle anlæg for det meste kun tillader ansættelse af et relativt ringe antal højt kvalificerede fagarbejdere eller ingeniører. De påberåber sig det videnskabelige fremskridt, skønt det er åbenbart, at det kun akcepteres, hvis det harmonerer med kapitalinteressen, at advarsler fra medicin og naturvidenskaber slås hen.

Med en krønikeskrivers samvittighedsfuldhed og personlige beskedenhed optegner Wallraff logikken i og følgerne af, at en produktionsoffentlighed, der er frembragt af en koncern, og som nødvendigvis har værdiøgningsinteressen som ledende norm, lidt efter lidt siver ind i porene og rotationspunkterne i en kommunes eller en bys liv. Den hensynsløse voldelighed, som disse okkupationsinteresser gennemtvinges med, fremgår eksemplarisk af en stillingtagen fra en koncern, der satser på at realisere et industrielt anlægsprojekt, til den officielle erklæring fra delstatens kontor for beskyttelse mod immission og jordudnyttelse, der anser det for uomgængeligt nødvendigt at tvangsforflytte hele områder, inden produktionen påbegyndes. »Erklæringen går dermed for vidt i sine krav, der hver gang undlader at komme ind på det, der er nødvendigt med henblik på miljøbeskyttelse, og på, hvad der er økonomisk holdbart. (...) I modsætning hertil går det efter vor opfattelse ikke an, at en instans, der ikke skal bære det politiske ansvar, overdriver tankerne om miljøbeskyttelse med urealisistiske krav i så høj en grad, at den økonomiske udvikling bliver sinket. (...) Miljøbeskyttelsen er ganske vist et vigtigt synspunkt, men trods alt kun ét blandt adskillige synspunkter, som afgørelsen af det offentlige planlægning af et industrielt ny-anlæg må træffes under; skabelsen af sikre arbejdspladser, forbedring af den økonomiske struktur, en, hvad den økonomiske helhed angår, meningsfuld udvidelse af råstof- og energibasissen og fremme af en vækstorienteret industri må ikke lades ude af betragtning«.

Men det, der interesserer Wallraff, er ikke så meget den kendsgerning, at kapitalinteresser sættes igennem, men derimod den historisk specifikke form, dette sker i. Hvad denne form angår, er det imidlertid i dag afgørende, at kapitalinteressen bestandig må være på spring for samtidig med, at den skaber sig nye værdiøgningsanlæg, at tilegne sig hele livsforhold, jord og ejendom, let disponible arbejdskraft, muligheder for at likvidere boligområder, men først og fremmest den traditionelle offentlighed og dele af den offentlige magt. Kapitalen tilegner sig ikke kun jord og ejendom, men inden for en produktionsoffentlighed af denne art også politiet, der sikrer ødelæggelsen af boligerne mod mulige eller faktiske husbesættelser; kapitalen udbytter ikke kun arbejdskraften, men skaber i fabriksværnet også et halvstatsligt instrument, der er udstyret med (af staten tolererede) magtbeføjelser, til gennemgribende sikring af disse værdiøgningsbetingelser. Disse produktionsoffentlighedens lange arm rækker langt ind i den faktiske reprivativering af gangstier og badestrande.

Disse tendenser til privatkapitalistisk oplugning af offentlighed og offentlig magt, der samtidig altid er forbundet med en *fordrivelse* af menneskene, med ekspropriationen af en fælles-egendom, der er blevet anset for selvfølgelig, udtrykker ganske vist kapitalens immanente logik, men bryder i bestemte historiske faser frem med særlig heftighed og med ekstremt skæbnsvangre følger for de involverede. I princippet har Marx allerede påvist sådanne tendenser i kritik-

ken af debatten i den rhinske landdag om trærovet. Jordbesidderne tilegner sig befolkningens gamle, hævdvundne rettigheder og dele af den udøvende magt, idet de omdefinierer trærovet. Hvad der tidligere var befolkningens garanterede ret, at samle kviste, smågrene og tørt træ, erklærede jordbesidderne nu for tyveri, mens det tidligere kun var ran af hugget brænde og ulovligt brændehuggeri, der regnedes for trærov. Mange af Moselbønderne blev ved denne umærkelige ekspropriation, der indhyllede sig i formel afklaring af retlige positioner, kastet ud i nød og elendighed. Analogt med den nuværende kapitalistiske samfundsordens produktionsoffentlighed påviser Marx ved disse debatter, hvordan »landdagen degraderer den udøvende magt, de administrative myndigheder, den anklagedes tilværelse, statsideen, selve forbrydelsen og straffen til *materielle midler* for den private interesse«. (MEW I, s. 144) Kapitalen tilegner sig ikke blot jorden, men også de politibetjente, der bevogeter den.

Disse tendenser til produktionsoffentlighed er ikke nye, i Forbundsrepublikken betegner de endda et udtalt ajourføringsfænomen. Skønt Henry Fords erobring af Detroit, masseproduktioner, der udvidede sig ved taylorisering, ved samleband, ved de mest moderne fremstillings- og afsætningsmetoder, som åd sig ind i hele byen, i politiet, fængsler, skoler, ja, i menneskenes tænkemåde, og som antog dimensioner, der ikke kan sammenlignes med det, som Wallraff analyserer under overskriften 'industrielt nyanlæg', så kommer der ikke desto mindre i begge tilfælde et strukturelement i kapitalistisk herredømme, måske med en faseforskydning, plastisk til udtryk: kapitalens rovdraft-karakter, der med nødvendighed er forbundet med en udtørring af historie, kvalitativ erindring.

Det er ikke tilfældigt, at de af produktionsoffentligheder udtærede byer ser ud som arkæologiske tomter, gigantiske udgravningspladser, historieløse, som kunne de stå på samme sted i tusind år endnu. Alle Uptons Sinclairs romer, især *Sumpen*, skildringen af slagtehusenes og konserverfabrikkernes historieløse miljø, og *Fliver King*, Fords livshistorie set ud fra en arbejderfamilies synsvinkel, betegner denne ny fase af den oprindelige akkumulation, som sætter ind omkring århundredeskiftet, og som er præget af samlebandet og ødelæggelse af det historiske miljø. Henry Ford har engang sagt, »history is bunk«, historie er noget værdiløst skidt; han vidste, hvad han sagde. Skræmmebilledet af en menneskehed uden erindring, som Adorno så for sig, er ikke noget skræmmebillede for arbejdsgiveren, heller ikke for den oplyste, dynamiske arbejdsgiver, der gør den som 'verdensmand', men tværtimod den eneste mulighed for, at han brudløst kan fortrænge sine angste, få en identitet, som ikke er voldeligt pålagt. Wallraff har opsporet arbejdsgivernes angst for deres egen historie i alle dens former, har kigget grundbøger igennem, er gået rigdommens historie, den herskende klasses historie i Forbundsrepublikken, igennem og har konstateret, at der ikke er et eneste af disse stolte imperier, der er i stand til at gengive deres

egen historie uden mangfoldige forfalskninger af kendsgerninger og uden fortrængninger. Hos Gerling fandt Wallraff en sær-ordre, der foreskrev, at budcyklen skulle forsvinde ud af syne, når koncernherren ankom - cykler som utålelig, traumatisk erindring om efterkrigstiden, da Gerling kom til koncernadministrationen med baskerhue og cykel. Denne individuelle forkrøbling har objektive grunde: kollaborationstiden i Det Tredje Rige har givet sit bidrag til eller i hvert fald skærpet tendensen til, at man udligner den manglende identitet ved overkompensation, ved magtdemonstration.

Horten grundlagde sit varehusimperium ved billige køb af jødiske varehuse, hvis ejere truedes af nazisterne; Krupp udbyttede tusinder af tvangsarbejdere, fanger og tvangsforflyttede fra hele verden og sagde i erindring om forhøret ved den internationale militærdomstol i Nürnberg uden at fortrække en mine: »Da jeg blev forhørt om nazisternes antijødiske politik, og hvad jeg vidste om den, sagde jeg, at jeg intet havde vidst om udrydelsen af jøderne, og videre, at man må finde sig i et par mangler, når man køber en god hest«. Nu som før er den vesttyske arbejdsgivers bevidsthed bestemt af politisk konservatisme, med drejning mod det højreradikale; når denne indeklemte, spaltede selvforståelse, der beror på fortrængninger, vendes udad, antager *politisk* form, kan udtrykke sig fuldstændigt, vil den udfolde et potentiale, der med sikkerhed ødelægger de bestående demokratiske institutioner, der allerede i dag i mange tilfælde er uden demokrater. Andre politiske følgeslutninger kan man ikke drage af Wallraffs undersøgelsesarbejde i den »tilslørede virkeligheds« regioner; dette undersøgelsesarbejde intenderer at forhindre denne ødelæggelse.

En ny arbejderroman?

Oprindelig, på den tid, da borgerskabet i byerne, de store norditalienske handelshuse, begyndte deres opstigning, betegnede novellen en kort fortælling, hvor handelsefterretninger, nyheder, der var vigtige for handelsmandens profit, forbandt sig med den interesse, som borgerne havde for nyheder af en ganske anden art, intriger, skandalehistorier, det muntre liv; novellen var oprindelig noget i retning af brugsværdilitteratur, med nyheder og informationer; først det etablerede borgerskab gjorde novellerne til opdagede korthistorier, der tjente underholdningsformål.

Der ligger noget af den oprindelige mening, som novellen havde, i Wallraffs arbejder, omend i en ganske anden form; de er informationsrige korthistorier, som er præget af den videnskabelige tidsalders træk, handelsefterretninger for de undertrykte, rejseberetninger fra en »tilsløret virkelighed«. De er i bedste forstand proletarisk brugslitteratur.

I forarbejderne til denne fortolkning har jeg gjort mig de største anstrengelser, som jeg imidlertid til sidst indså var forgæves: jeg vendte og drejede Wall-

raffs skrifter og hans metode til produktion af erfaringer med henblik på, om der dog ikke skulle komme noget af en stor litterær genre eller i det mindste af en strømning inden for arbejderlitteraturen til syne, hvori det blivende, der som bekendt skaber digterne, det substantielle i Wallraffs undersøgelsesarbejde kunne placeres; forsøget mislykkedes imidlertid. Jo mere jeg beskæftigede mig med Wallraff, desto mere velgørende, indsigtfuld og adækvat i forhold til de undersøgte genstande og den mulige praksis forekom hans beskedenhed mig - at han forstår sig selv som »skrivende specialarbejder« for de undertrykte; i den forbindelse har han formidlet nogle elementære indsigter, der ellers er begravet, - i *materialistisk* æstetik, i *materialistisk* sprogteori, i *materialistisk* empirisk forskning - og det i en tilstand, hvori der allerede er indeholdt et anstrøg af utilfredshed med den bestående litteraturvirksomhed, en vægning mod at erklære sig indforstået med sproganalysens konventionelle metode, kim til en ambitiøs begrundelsesintention.

En af disse indsigter er, at også arbejderromanens muligheder er afhængig af specifikke samfundsmæssige forhold, at arbejderromanernes glansperiode med deres positive proletariske helte, for slet ikke at tale om det store proletariske modkunstværk, som Lukács drømte om, sandsynligvis hører fortiden til, en tid, hvor arbejderne endnu kunne gøre individuelle erfaringer om ødelæggelsen af gamle, forældede produktionsmåder og traditionelle livsforhold, hvor deres livsform endnu ikke havde den erfaringsløse rytme af stødvise, potentielt samtidige produktionscyklusser. Det er ikke tilfældigt, at de vesttyske arbejdsromaner har noget af den udstrækning, gentagelse og begivenhedsløshed over sig, der helt svarer til deres objekter, og at Ballestrinis figurer, der kommer fra Syditalien, og som med traditionelle holdninger, forventninger og livsforhåbninger støder mod en produktionsverden, som de føler som destruktiv, udtrykker levende erfaringer og eksisterer ud fra disse erfaringer.

Der kommer et yderligere moment til: arbejdsgivernes forfaldshistorie er, som mægtige handelshuses undergang viser - eksemplarisk fremstillet i *Buddenbrooks* -, ikke længere nogen individuel forfaldshistorie; der findes ikke længere nogen identitet, der er båret af arbejdsgiverne, som kan erfares, og som består selvstændigt, omend i en opløsningsproces; denne form for identitet, som Upton Sinclairs Ford-roman endnu kunne tage udgangspunkt i, som han i sin udvikling endnu kunne tære af, er nu forsvundet.

Wallraff har alligevel ikke udelukket at skrive en roman; men hvis den skulle lykkes, måtte den være helt anderledes i form og indhold, måske sådan som Benjamin Kaverin forstod den: »I gamle dage kaldte russerne en bjælke, der hang i jernbeslåede kæder, og som man brugte til at bryde igennem faste mure i fjendtlige byer med, for 'roman'. Roman - det var dengang en murbrækker. Senere er begrebet sunket længere og længere ned og er til slut blevet navnet på en bog. Og nu er det på tide at gengive det dets oprindelige betydning«.

Oversat af *Nina Lykke* efter »Wallraffs Untersuchungsarbeit in Bereichen der »unterschlagenen Wirklichkeit«« i: »Keine Demokratie ohne Sozialismus. Über den Zusammenhang von Politik, Geschichte und Moral« af Oskar Negt, (c) Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1976.